

Alternativ og supplerende kommunikasjon – språk eller opplæring?

Av Tone Mjøen

I arbeid med barn som trenger alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) slutter jeg ikke å forundres over hva fagfolk gjør i forbindelse med ASK. Jeg blir nysgjerrig på hvordan folk tenker når de sier og gjør det de gjør i mange sammenhenger. Jeg tror at folk flest er fornuftige og har en god intensjon og at de standpunktene de forfekter er logiske i deres sammenheng, men jeg har måttet lete lenge for å finne denne sammenhengen. Jeg vil illustrere dette med noen eksempler jeg har opplevd i mitt arbeid som ergoterapeut i Habiliteringstjenesten.

Et barn med CP som ikke har tale, var i startgropa med å bruke grafisk kommunikasjon og pedagogen i barnehagen var ukjent med ASK og fikk veiledning fra Hab.tjenesten. Spesialpedagogen skulle slutte og pakke sammen kommunikasjonstavler med pictogrammer og andre grafiske tegn i en plastpose for å ta det med seg når hun drar. På spørsmål om hva hun gjør, svarer hun at det var hun som hadde laget materialet og at den nye pedagogen måtte få forme materialet på sin måte.

I et annet eksempel fikk jeg en telefon fra fysioterapeuten til et barn med CP som bruker ASK. Hun kunne fortelle at det tverrfaglige teamet rundt barnet var fortvilet over at barnet ikke fikk kommunisere når han var på avlastning. Tema var tatt opp på ansvarsgruppemøte og avlastningsboligen sa at de ikke ville henge opp pictogrammer og andre grafiske tegn i boligen – det var et hjem. På spørsmål om hvorfor det grafiske språket ikke kunne henge på veggen, argumenterte leder i boligen med at de ikke skulle drive med opplæring og bare gjøre det foreldre gjør sammen med barna sine.

Jeg er opptatt av å legge til rette for et språkmiljø der barnets språklige uttrykksform skal være i bruk i miljøet. Gjennom år har jeg møtt personale i barnehage og skole som har en holdning med seg inn i arbeidet med ASK om at

”man begynner med tre pictogrammer”. De begynner ofte å argumentere imot å innføre flere tegn i barnets miljø med denne påstanden. Når jeg etterspør hvor de har dette fra og hvilken begrunnelse de har for dette standpunktet, så får jeg sjelden noe svar. Jeg møter dette standpunktet så ofte at jeg lurer på om det kommer fra utdanningssystemet et sted, men ingen har bekreftet det. Det er en taus ”kunnskap” som svært mange utdannede fagfolk i barnehage og skole innehar.

En annen taus ”kunnskap” er at barna som skal bruke ASK må bevise at de forstår det grafiske tegnet før det blir innført i bruk i kommunikasjon. Hvilke barn i Norge uten funksjonshemninger, blir noen gang utsatt for voksne som krever at barna skal bevise at de forstår eller kan bruke et ord, før de voksne bruker ordet i kommunikasjon med dem? Det er mange meninger om barns ordforråd, men noen sier at 1 ½ åringen forstår ca 145 ord, men bruker ca 50 selv. Hvordan skal barn som bruker ASK noen gang få denne språkforståelsen og ferdigheten?

Jeg vet ikke hvor mange eksempler jeg har hørt om, der barn som kommuniserer ved hjelp av ASK må bytte kommunikasjonsform fordi nytt personale ønsker å bytte ut en kommunikasjonsform de selv ikke har kunnskap om, for eksempel Bliss. Fagfolk argumenterer for ”sin metode” og ASK brukeren må skifte språk. ”Vi bruker ordbildemetoden her!”

I vinter var jeg på vestlandet og deltok på et dagskurs om tilrettelegging av grafiske kommunikasjonsløsninger. Jeg viste fram kommunikasjonsmaterieell laget med ulike verktøyprogram. Kursdeltakere formidlet at man i det fylket ikke fikk innvilget verktøyprogrammet ”Skrive med bilder” gjennom folkestrygden fordi det der blir definert som et pedagogisk program. Etter min forståelse, er dette programmet et av flere proteseprogram som gir ASK brukere anledning til å uttrykke seg via grafiske systemer som en kompensasjon for manglende tale. I diskusjonen i salen kommer

det fram at søknadene som oftest er begrunnet med opplæring og ikke protesefunksjon, og da avslår hjelpemiddelsentralen søknaden, fordi ansvaret for opplæring ligger i kommunen.

Dette er noen av de helt konkrete erfaringene som gjorde at jeg begynte å tenke over fellestrekkene som går igjen i historiene. Jeg tror det kan være en sammenheng mellom disse historiene og synet på kommunikasjon og språk. Det er ikke gamle historier jeg har samlet på, men opplevelser fra de siste årene og senest nå i 2006.

ASK som spesialpedagogikk

Jeg tror at svært mange fagfolk i Norge, av ulike fagbakgrunn tenker på ASK som pedagogikk eller ASK som spesialpedagogikk. Hvis det synet ligger til grunn for de eksemplene jeg har beskrevet over, kan man forstå at standpunktene er logiske. Først når man ser å kommunikasjon og språk som *opplæring* er det logiske at en spesialpedagog pakker sammen kommunikasjonshjelpemidlene til et barn og tar de med seg når hun slutter. Hun ville jo at den som skulle være ansvarlig for opplæring av barnet etter henne, skulle tilrettelegge opplæringen på sin personlige måte. At noen fjerner barnets muligheter til å kommunisere, at man hindrer barnet i å benytte sitt ekspressive språklige uttrykk, at barnets grunnleggende rettigheter til tilgang til språk fjernes, det er nok tanker som ligger svært langt unna pedagogens intensjoner.

Jeg deltok selv på møte med avlastningsboligen etter at barnets tverrfaglige team ba om et nytt møte om barnets kommunikasjon. Etter to timer konkluderte vi med at språk og kommunikasjon er et grunnleggende behov og at foreldre kommuniserer med sine barn. Vi var enige om at ASK ikke er opplæring og at barnet må få kommunisere også i helger og kvelder i avlastningsboligen. I etterkant har boligen hatt internundervisning både om tegn til tale og grafisk kommunikasjon og de jobber aktivt med å tilrettelegge for mange ulike ASK brukeres tilgang til et språklig miljø. Min påstand er at

endringen i personalets praksis først kunne skje etter at synet på språk og kommunikasjon ble endret i boligen.

Ved overgang fra barnehage til skole, barneskole til ungdomskole og hver gang det skal begynne nytt personale rundt en ASK bruker, dukker faren for utskifting av barnets språk opp. Hvis man ser på ASK som en eller flere spesialpedagogiske metoder som man velger mellom, er det lett å forstå argumentasjonen om at den nye pedagogen vil bruke en metode hun kjenner fra før. At barnet har lingvistisk kompetanse i et *språk eller en kommunikasjonsform* og at barnet bruker, eller er i ferd med å utvikle sin kommunikative kompetanse knyttet til dette språket står i fare for å bli oversett. Et barn som bruker tegn til tale og som har flere hundre forståelige tegn, kan oppleve at læreren ikke "følger opp" tegn til tale, som det sies, men innfører Bliss tegn i stedet.

Der talende barn snakker urdu og læreren kan snakke swahili, har jeg aldri hørt om at noen prøver på å begynne å lære barnet swahili i Norge. Lærerens kompetanse i et annet språk er ikke en begrunnelse for at barnet som snakker urdu skal lære swahili. Skal barnet bytte språk ville det være for å lære seg det språket som brukes der barnet bor – nemlig norsk tale i Norge. Mennesker som bruker ASK kjennetegnes ved at de ikke har tale som sin hovedkommunikasjonsform. Mange kan med andre ord ikke lære seg å snakke norsk og vil derfor trenge et alternativt eller supplerende språklig uttrykk. En rekke barn vil også profitere på ASK som støtte for språkforståelse. Det er med andre ord barnets behov for en alternativ eller supplerende kommunikasjonsform som er bakgrunnen for å velge ASK løsning, ikke lærerens kompetanse. De mange eksemplene på det motsatte må henge sammen med at mange ser helt annerledes på språk og kommunikasjon for barn som trenger ASK, enn for talende barn som har andre morsmål.

Hvordan vi tenker på språk og kommunikasjon styrer handlingene våre og synet på ASK preger i dag fortsatt handlingene våre på en lite konstruktiv måte mange steder i landet. Min påstand er at svært mange fagfolk fortsatt ser på ASK som pedagogikk i Norge. Jeg

hører det i samtaler, i faginnlegg og ser konsekvensene i form av eksempler som tydeliggjort over. Dette skaper en rekke problemer for ASK brukere. Et slikt syn skaper også problemer, når vi skal argumentere overfor departement, direktorat og andre om ASK brukeres rettigheter. Retten til språk og retten til opplæring blandes og argumentene som benyttes blir uryddig og utydelige.

Rettigheter til språk

ASK brukere har ikke tydelige lovfestede rettigheter i Norge i dag på linje med for eksempel døve. Døve barn og barn med hørselshemming har krav på undervisning tilpasset deres behov for sitt eget språk, tegnspråk. Denne undervisningen er ikke definert som spesial undervisning, men følger egne regler i Opplæringsloven (Opplæringsloven 9 2-6 og 2-14). På bakgrunn av rettigheter knyttet til opplæringsloven vil tilbud til døve og sterkt tunghørte stadig revideres og nye læreplaner utvikles. Eksempelvis er Utdanningsdirektoratets forslag til læreplaner for Kunnskapsløftet er ute til høring (17.01.06). Forslagene gjelder nå læreplaner for døve og sterkt tunghørte og innbefatter Norsk tegnspråk, engelsk for døve og sterkt tunghørte, drama og rytmikk for døve og sterkt tunghørte og norsk for døve og sterkt tunghørte. Læreplanene skal fastsettes av Kunnskapsdepartementet. http://skolenettet.no/laereplaner/login_lp.aspx?id=25565&scope=ScopelAerAns&epsplan_guage=NO.

Familien til døve barn har også rettigheter knyttet til å lære barnets språk og kan velge mellom ulike opplæringsprogram knyttet til ulike kompetansesentre for døve rundt i landet. Barn og unge som kommuniserer ved hjelp av alternativ og supplerende kommunikasjon har ikke slike rettigheter på tross av at ASK er morsmålet deres. Foreldre til barn som trenger ASK har også få muligheter til å tilegne seg kunnskap om barnets alternative språk.

En av de viktigste konsekvensene av den nye reformen i skolen er at det skal lages nye læreplaner i alle fag i skolen. Læreplanene skal være gjennomgående for hele det 13-årige skoleløpet, og nye læreplaner er lagt ut på Utdanningsdirektoratets nettsider www.skolenettet.no/lp. Ut fra læringsmålene skal den enkelte

elev få tilpasset opplæring i forhold til sine forutsetninger. Dette er i tråd med Stortingets forutsetninger fra behandlingen av *St.meld. nr. 30 (2003-04) "Kultur for læring"* – som er grunnlaget for *"Kunnskapsløftet"*. De nye forslagene til læreplaner er mindre konkrete enn i L97 og skal inneholde tydelige kompetansemål, det vil si det eleven skal kunne mestre etter endt opplæring på de ulike årstrinn.

Det er fem grunnleggende ferdigheter som går igjen i alle fag; Det skal legges stor vekt på at eleven skal kunne mestre såkalte grunnleggende ferdigheter. De fem grunnleggende ferdighetene er:

- Å kunne uttrykke seg muntlig
- Å kunne lese
- Å kunne regne
- Å kunne uttrykke seg skriftlig
- Å kunne bruke digitale verktøy

Disse ferdighetene skal være sentrale i arbeidet med alle fag.

Hvordan barn som ikke har tale som sin hovedkommunikasjonsform skal kunne utvikle disse grunnleggende ferdigheter blir ikke beskrevet.

Undervisning i skolen skal tilpasses og tilrettelegges for alle ut fra den enkeltes forutsetninger. Dette gjelder både i grunnskole og i videregående opplæring, og for elever, lærlinger og lærekandidater. Spesialundervisning skal reduseres til et minimum og erstattes med undervisning som er tilpasset alle. Hva slags pedagogisk kunnskap som kreves for at alle elever skal få det beste læringsutbytte er ikke beskrevet. I Utdanningsdirektoratets Program for praksisrettet FoU for skoleutvikling og evaluering av Kunnskapsløftet og Norges forskningsråds *"Program for grunnopplæring og lærerutdanning (2005 – 2008)"* er spesialpedagogisk kunnskap om funksjonshemmede elevers opplæringsbehov fraværende. Spesialpedagogikkens fokus på sentrale menneskelige fenomener som læring, språk og kommunikasjon hos marginale grupper med til dels sterkt avvikende språklige og kommunikative forutsetninger og uttrykksformer er viktige kunnskapskilder for den generelle forståelsen av disse områdene. Med dagens økonomiske styringsformer er denne typen kunnskap blitt lite etterspurt sier E. Simonsen & LR

Opdal (Usynliggjort i norsk skole, 2006) i en kronikk i Aftenposten. De skriver at "det kan bety direkte tap for utdanningsinstitusjoner å tilby utdanning av spesialpedagoger for opplæring av lavfrekvente grupper som krever omfattende og spesialisert pedagogisk kunnskap". De mener at det ikke er økonomisk lønnsomt å utdanne lærere og andre fagfolk med kunnskap om for eksempel syns- og hørselstap, autisme eller multifunksjonshemming.

Rettigheter for ASK brukere

Det viser seg daglig at tilbudet barn og foreldre til ASK brukere får er tilfeldig og helt personavhengig. Arbeidet med rettigheter for målgruppa er svært sentralt for å sikre mennesker som trenger ASK både tilgang til alternativ eller supplerende kommunikasjon og sikre dem og nettverket den oppfølgingen og opplæringen de har behov for. I dette arbeidet har det vært fokusert mye på retten til opplæring – med rette. Det er viktig å sikre ASK brukere rett til opplæring.

Men barn som fødes i risiko for ikke å utvikle tale som sin kommunikasjonsform, kan ikke vente med å kommunisere. Kommunikasjons- og språkutviklingen starter opp i familien og familiene må få hjelp til å finne fram til og utvikle en kommunikasjonsform som passer for barnet. Foreldre og andre familiemedlemmer trenger opplæring i tegnspråk, tegn til tale eller grafisk kommunikasjon for å kunne kommunisere med barnet sitt. Vi sier at kommunikasjon foregår mellom oss og da er det viktig hvem denne kommunikasjonen foregår mellom. Foreldre og barn er den viktigste relasjonen og det er her språket og kommunikasjonen skal begynne å utforme seg. Det er med andre ord omgivelsene, nettverket som trenger opplæring, ikke barnet - i begynnelsen. Etter hvert som nettverket utvides, for eksempel når barnet begynner i barnehage og skole, må denne opplæringen gis til et større nettverk for å sikre barnet et godt språkmiljø å kommunisere og utvikle seg i. Det er først når vi begynner på skolen at vi som snakker norsk får norsk opplæring. Opplæringen i språk har tradisjonelt sett i Norge først startet opp i 6-7 års alderen.

For barn som av ulike grunner har vansker med å lære har vi hatt rettigheter knyttet til spesialpedagogisk hjelp. Et spesialpedagogisk tilbud kan gis i skole, barnehage og også inn i hjemmet mens barnet er svært lite. Dette er en bistand som vil være nødvendig for svært mange ASK brukere, men det kommer i tillegg til behovet for et alternativt og supplerende språk fordi ASK er språk og ikke spesialpedagogikk.

Språk er identitet sier man. I Norge er mange er stolte av dialektene sine og kjemper for å få skrive og uttrykke seg på dialekt, selv om man har lovfestede rettigheter til både bokmål og nynorsk tale og skriftspråk. Rettigheter til språk henger sammen med bl.a. synet på språk som en sentral identitetsskapende faktor. "Hvis jeg sier JA til en annen persons språk, har jeg sagt ja til personen. Hvis jeg sier nei til et språk, har jeg sagt nei til personen, fordi språket er en del av oss selv" (fritt etter Terje Bassilier). Språk blir sett på som en menneske-rettighet. For mennesker med behov for alternativ og supplerende kommunikasjon er *Draft Article 13 - Freedom of Expression and Opinion, and Access to Information* spesielt viktig (se <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/ahcwgreporta13.htm>). Den plasserer en forpliktelse til hver stat om å sikre at mennesker med funksjonshemming kan utøve frihet til å uttrykke seg og egne meninger, og rettigheter til å kommunisere og til å motta informasjon i et utvalg av alternative formater.

Min oppfordring til fagfeltet er å la synet om ASK som språk og menneskerettighet gjennomsyre tenkningen i Norge. Hvis vi kan begynne å snakke om ASK som språk og som grunnleggende behov, vil ASK brukere kanskje slippe å oppleve noe av det samme som jeg innledningsvis har beskrevet. Når språklige rettigheter er anerkjent, er det en logisk konsekvens at man må utdanne fagfolk som har kunnskap om ASK. I påvente av lov-festede rettigheter må vi benytte oss av andre veier for å dokumentere behov og manglende tilrettelegging. Vi venter nå på at NOU 2005:8 *Likeverd og tilgjengelighet* (Justis- og politidepartementet 2005) skal bli vedtatt, slik at rettslig vern mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne kan bidra til å sikre ASK brukere rettigheter og gi bedret tilgjengelighet for alle.

www.isaac.no/fagstoff/om_ask/rettighetsarbeid

Rettighetsarbeid i ISAAC Norge

Arbeid for rettigheter for mennesker med behov for ASK er ett av punktene i ISAAC Norges handlingsplan.

Dersom du har synspunkter eller ønsker å bidra for å fremme dette viktige arbeidet, kontakt Tone Mjøen som er kontaktperson i ISAAC Norges styre. Tone er tilgjengelig på e-post tone.mjoen@siv.no.

På ISAAC Norges nettsider (se nettadressen til venstre) er det opprettet en samleside for rettighetsarbeidet. Dersom du kommer over aktuelt stoff til nettsidene omkring rettigheter til kommunikasjon, kan du også kontakte vår nettredaktør Jørn Østvik, e-post jorn@isaac.no.